

КСЕНИЈА АЈКУТ*
КАТЕДРА ЗА ОРИЕНТАЛИСТИКУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

СОМАТИЗМИ КОСА, БРАДА И БРКОВИ У ТУРСКИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА И ПОСЛОВИЦАМА

Турски језик је веома богат фразеологизмима који, као укалупљене форме које носе специфичан смисао и ново значење, заједно са кратким, мудрим изрекама, пословицама, значајно доприносе развоју језичког израза. Обе форме су веома заступљене у свакодневном говору, што сведочи о богатству језичке културе и разноврсности изражавања. Значајан део фразеолошког фонда турског језика чине соматизми. Поред фреквентнијих соматизама који се односе на главне делове људског тела, занимљиви су соматизми *коса*, *брада* и *бркови* (*saç, sakal, büyük*), који у народној традицији означавају украс женског, односно мушког лица. Иако представљају симбол женствености, мужевности, зрелости и снаге, ови соматизми у фразама и пословицама нису увек употребљени у позитивном контексту, што нам пружа могућност за проучавање и анализу ових израза са аспеката традиције, веровања и обичаја, али и са семантичког аспекта у смислу метафоричког значења и порука које чине ризницу народне мудрости.

Кључне речи: соматизми, фразеологизми, пословице, турски језик

1. Увод

Соматизми све више представљају предмет интересовања филолога у појединим језицима, у виду анализе њихове употребе и значења у различитим лексичко-семантичким спојевима. Корен термина соматизам је универзалан у лингвистици, потиче од речи *соматика* (соматски) која се у истом значењу користи у медицини. Соматизми су изражени овим називом због очувања речи којима се именују

* ksenija.aykut@fil.bg.ac.rs

делови људског тела, које су у његовом склопу, али и због тога што у себи носе веома широку симболику. Готово сваки покрет или мимика рефлектује се на њихова специфична значења која почивају на традиционалној симболици делова тела, гестовима, народном веровању и празноверју. У зависности од средине, културе, начина живота и веровања, она се могу разликовати. Фразеологизми са саставницом којом се именује неки део тела називају се соматизми и углавном означавају човекове физичке и психичке особине. Једна од типичних карактеристика соматизама је да указују на неко метафорично значење органа у свом саставу.

Кад је реч о симболици генерално, па и о симболици соматизама као саставних делова фразеологизама, научници који се баве фразеологијом констатују да:

„се у језику за изражавање различитих садржаја у одмеравању реалног света користе стереотипи који реално постоје, засновани на људском искуству. Али када је реч о наслеђеним представама којима се изражава неко виђење, разумевање појава у објективном свету, у први план иступају еталони или сликовите представе, често засноване на претеривању, на претпоставкама које се не могу проверити, квазистереотипи којима се неком појму приписују замишљене (непостојеће) особине, наслеђени симболи и симболични смислови, митологеме (сачувани митски мотиви у језичком знаку)”. (Мршевић-Радовић 2008: VII)

У овом раду се бавимо соматизмима и њиховом симболиком у фразеологизмима и пословицама. Иако термин фразеологизам има слично значење термину идиом, у смислу да представља устаљен израз, „везу речи чије се значење не слаже са оним које би произлазило из њених саставних делова, што је најчешће непреводиво на страни језик”. (Ресо, Stanojčić 1972: 131), он представља лингвистичку јединицу са нешто ширим значењем будући да се за поједине фразеологизме могу наћи и други изрази. Како бисмо обухватили све примере соматизама о којима ће бити речи, одлучили смо се за термин фразеологизам који је у овом погледу погоднији.

Турски језик је веома богат фразеологизмима и пословицама, који значајно доприносе развоју језичког израза будући да су изразито заступљени у свакодневном говору. Ова појава је својеврсно сведочанство богатства језичке културе и разноврсности изражавања. Постоји већи број речника идиома, фраза и пословица у турском језику, различитог обима и корпуса. У њима се може запазити да су неки соматизми фреквентнији у односу на друге. Генерално гледано, најфреквентнији су, на пример, соматизми *око*, *рука*, *глава*, *уста*. Со-

матизми којима се у овом раду бавимо спадају у мање заступљене што их свакако не чини мање занимљивим. То су: *коса*, *брада* и *бркови* (saç, sakal, bıyık). Већ у првим најзначајнијим писаним делима анадолијске књижевности, као што су *Kutadgu Bilig* и *Divanu Lügati't-Türk*¹ забележен је значајан број соматизама који чине основу фразеологизама или народних пословица. (Şahin 2009: 2022) Како турски истраживачи истичу „једна од типичних карактеристика соматизама је да у изразу чији су саставни део, носе метафорично значење, као и да, као резултат схватања, искуства и наслеђа турског народа у дугом историјском периоду све до данашњих дана настављају да егзистирају у сажетим, укалупљеним формама”. (Özkan, Şadiyeva 2013: 137–138)

Соматизми *коса*, *брада* и *бркови* занимљиви су због симболике коју имају у народној и књижевној култури и традицији. Као у већини култура, а пре свега балканских, тако и у српској и турској, ови соматизми имају посебан значај и симболику. Коса је одувек била синоним за женску лепоту, док су бркови, односно брада у различитој мери представљали украс мушког лица. Из извора народне традиције сазнајемо да је у обе културе коса одувек била симбол женствености и лепоте. Лепота људског лика генерално се концентрише на лице и косу.

И мушкој коси се у традицији обе културе полагала пажња. Што се браде тиче, углавном су је носили само старци. Познато је да седа брада симболизује мудрост, зрелост и искуство.

Бркови су украс мушког лица. Раније су на балканском подручју уопште, велики бркови били цењени као особити природни мушки украс. У турској култури бркови се сматрају изразитим симболом мушкости.

Упркос великом значају наведених украса женског и мушког лица у култури турског народа, за број фразеологизама и пословица у којима су заступљени може се рећи да је сразмерно мали.

У забележеним фразеологизмима и пословицама где се ови соматизми појављују, запажа се да су неки аспекти њихове симболике сачували своје значење, док се у неким та симболика губи, свдећи се на основно значење наведених соматизама. Чак се може закључити да често нису употребљени у позитивном контексту што нам пружа

¹ Kutadgu Bilig, дело песника Јусуфа Хас Хаџиба (Yusuf Has Hacıb), настало у 11. веку представља песничку форму дидактичку месневију писану чистим турским језиком, која у великој мери садржи елементе турске традиције и културе изражене кроз пословице. *Divanu Lügati't-Türk*, дело Махмуда Кашгарлија (Kaşgarlı Mahmut), настало у 11. веку у форми речника који се може сматрати и енциклопедијом која садржи објашњења о турској историји, култури, фолклору и митологији преисламског периода.

могућност за дубљу анализу ових израза са аспеката традиције, веровања и обичаја, као и са семантичког аспекта метафоричког значења и порука које носе.

2. Соматизам *коса* у фразеологизмима и пословицама

Ако се анализира симболика косе у различитим културама, може се закључити да она у већини симболизује снагу, енергију и лепоту, а да се њен недостатак тумачи на различите начине.

„*Коса* симболизује животну и физичку снагу, енергију, повезује се са главом, па представља и снагу мисли и духовне склоности неке особе. У многим културама негована и раскошна дуга коса је симбол духовног развоја, док у неким културама монаси брију своје главе. Коса која штрчи увис симболизује страх. Рашчупана коса или чупање косе симболизују жалост и тугу, дуга пуштена коса може значити кајање, али и снагу”. (Ристић 2013: 127)

И у јужнословенској и оријенталној традицији коса представља лепоту и снагу, како женска тако и мушка. У народном књижевном стваралаштву коса је толико значајна да јој се приписује и златна боја, посебно код вила. Нека веровања кажу да се снага вила налази у коси, слично Самсоновом мотиву код мушкараца. (Радуловић 2008: 352) У обе културе је неговање женске косе одувек имало посебан значај. У исламској религији се потреба покривања главе код жена базира на ставу да оно што је на жени најлепше треба показати само најближима, тј. брачном другу, што је још један показатељ схватања лепоте женске косе.

Занимљиви су подаци који говоре о утицају турске културе на српску кад је реч о симболици косе, бркова и браде. Тај утицај је посебно био значајан у јужној Србији. Наш познати етнограф Јован Хаци-Васиљевић о томе, између осталог, каже:

„У Врању су хришћани много полагали на косу; коса у женскиња се сматрала као највећи украс. [...] Неуређену косу је жена и од свога мужа крила. Хришћанке су женској деци почињале плести косу у шиве, у неколико шива. Обично од пубертета су почињали место шива да плету коцеље; била су два коцеља и носили су се као плетенице, спуштени низ леђа. Чим се девојка уговори или сврши—вери, оба коцеља скупи у један и тако ће косу носити до смрти. Коса се у разним овим облицима преплетала и 'телом' — златном жицом. [...] До седамдесетих година прошлог века су хришћанске жене по челу правиле кркме—шишке, а по образима, око ушију, зулуфе”. (Хаци-Васиљевић 1932: 22)

Пажњу привлачи велики број турцизама у тексту, као што су шиве (şive), тел (tel), кркма (kırkma), зулуф (zülûf), што такође сведочи о наведеном културном и језичком утицају.

Исти аутор истиче да се „и на мушку косу полагало. До половине 19. века мушки су носили дугачку начешљану косу преко главе која је падала по врату. Доцније се ношење дуге косе ограничило на ожењене, док су после ослобођења сви почели ниско сећи косу.” (Хаџи-Васиљевић 1932: 23)

С друге стране, када се у народној традицији обе културе жели приказати ружноћа, лукавство и сплеткарење, често се говори о ћелавом или ћосавом лику. (Види у: Радуловић 2008: 349–350)

У турској литератури и култури познато је да се неговању женске и мушке косе одувек придавао велики значај.

Током вишевековних културних утицаја и промена, мушка коса је мењала свој изглед и начин одржавања, зависно од тога да ли је мушкарац био војник, дервиш, државни или верски службеник. (Више о томе у: Коџи 1967: 200–201) У савремено доба занимљив је податак да мушкарци из области Источног Црног мора (Doğu Karadeniz) имају обичај да негују дугу косу, иако нема прецизних података о разлозима за то.

Што се тиче женске косе, као посебног епитета женске лепоте, она се никако није скраћивала и пуштала се слободно да расте чак до 19. века, када су у Османлијско царство почели продирати утицаји са Запада, што је довело до појаве нових фризура и украса. (Коџи 1967: 200–201)

Извори који се баве културом турских народа преисламског периода наводе да је код Ујгура као једне од „затворених” заједница које настављају турску културну традицију из најдавнијих времена, уобичајено да женска коса у виду плетеница својом дужином прекрива кукове. (Tanrıdağlı 2008:47)

Као што се може видети из примера турских фразеологизама и пословица са соматизмом *коса*, ова симболика је у неким од њих сачувана, а у неким је унеколико модификована.

2.1. Соматизам *коса* у фразеологизмима

Соматизам *коса* се у фразеологизмима често користи у изразима којима се означава старење, услед седе, беле косе:

Saçı başı ağartmak или **Saçı başı ağarmak**

Дословно: обелити косу, односно побелети коса, у значењу: *ос-
тшарийи*

Saçına ak düşmek

Дословно: пасти бело на косу, у значењу: *йочетши седейти, йосе-
дейти*.

Saçına kar yağmak

Дословно: пасти снег на косу, у значењу: *оседейти, остшарийи*.

Saçları iki türlü olmak

Дословно: имати косу у две боје, опет у значењу: *стшарийи*

Saçlı, sakallı

Дословно: који има косу и браду, у значењу: *остшарео, неко ко би
шребало да је мудар*.

У наведеном изразу су коришћена два од наведених соматиза-
ма, што је чест случај у њиховим различитим комбинацијама, где се
види симболика и косе и браде.

Насупрот томе, неки фразеологизми у којима се поред сома-
тизма *коса* користи и *брада*, могу дати негативан контекст, када се
означава неуредан изглед:

Saç sakal birbirine karışmak

Дословно: помешати се коса и брада, у значењу: *бийти рашчу-
йан, неуредан, зайушйен*.

Saçı sakalı akar gibi

Дословно: као да му коса и брада падају надоле, у значењу: *не-
уредан, зайушйен*.

Фразеологизми у којима коса чува симболику лепоте и вред-
ности које треба штитити, су:

Saçı topuklarını dövme

Дословно: коса ударати у пете, у значењу: *веома дуџа коса*.

Соматизам *коса* у истом значењу у комбинацији са соматизмом
шрейавице среће се у фразеологизму:

Kırpığı yanağında, saçı topuğunda.

Дословно: Трепавице јој до образа, а коса до пета.

За изражавање вредности и значаја неке особе кроз соматизам *коса*, користи се фразеологизам:

Saçın kılığına zarar gelmek

Дословно: Оштетити нечију косу, у значењу: *ошћейиџи некоја*. Најчешће се користи у одричном облику и има свој еквивалент у српском језику као: *Не даџи да некоме љадне глака с љаве*.

Фразеологизми у којима се коса такође истиче као вредност, и помоћу којег се означава њено жртвовање за неки циљ или се истиче као вредност за коју се треба борити, јесу:

Saçını süpürge etmek

Дословно: од своје косе начинити метлу, у значењу: *мноџо раџиџи, жрџивоваџи се за љородиџу и ближње*.

(Bir işte) saç (sakal) ağartmak

Дословно: обелети косу, односно браду радећи неки посао, у значењу: *мноџо се џрудџиџи, максимално се ањажоваџи*.

Saçını başını olmak

Дословно: чупати косу с главе, у значењу: *џорко се кајаџиџи*. У овом значењу овај фразеологизам се у идентичној форми среће у српском језику.

Његово друго значење у турском језику може бити: *џребџиџи некоја, џочуџаџи му косу*.

Saç saç baş başa

Дословно: коса за косу, глава за главу, у значењу: *џосвађаџи се, џочуџаџи се за косу (жене)*

Saçına başına bakmadan

Дословно: не гледајући на косу и главу, у значењу: *џонашаџи се неџприкладно џоодмаклим џодинама*, или у значењу: *не џошћоваџи џуђе џогине*.

Фразеологизам који код нас спада у пословице, у турским изворима се сврстава у фразе будући да се често користи као израз у реченици. Има идентичну форму и значење као и у српском:

Saçı uzun, akli kısa

Дословно: Дуге косе, кратке памети.

Овај израз је упућен женама, указујући на женску лакомисленост и инфериорност женског интелекта у односу на мушки, према неким, старијим и неутемељеним схватањима.

2.2. Соматизам *коса* у пословицама

Коса се и у пословицама истиче као лепота и украс женског лица, као пожељна одлика женствености без које се не може замислити женски лик. У том смислу се бележи неколико варијанти исте пословице, где се жена упоређује са њивом и (животињским) благом:

Karının saçlısı, tarlanın taşlısı

Дословно: жена са косом, њива са камењем. Жели се рећи да жена треба да има дугу, лепу косу, а њива (ситно) камење како би била плодна.

Друга варијанта ове пословице гласи:

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı

Дословно: Њива са камењем, жена са косом, говече са (великом) главом.

Потреба неговања косе, као и њено поређење са плодном њивом, наведено у овој пословици, поново се може видети у истраживању турског схватања значаја женске косе, описаног у делима наших аутора: „Каном је бојена коса женској деци, и то још од треће и четврте године старости па све док се не вере, и то пред саму свадбу. Муслиманке су говориле хришћанкама: „Као што је ђубре потребно њиви да бољи плод доноси, тако је кана потребна коси да већа расте и да је лепша”. (Хаци-Васиљевић 1932: 23)

Соматизам *коса* се користи и да означи вредност које постајемо свесни тек онда кад је изгубимо:

Kel ölür, sırma saçlı olur, kör ölür badem gözlü olur.

Дословно: Кад ћелав умре, он добија русе косе, кад ћорав умре, он добија бадемасте очи.

Ова пословица сведочи о томе да кад говоримо о нама драгим умрлим особама, схватамо колико смо изгубили, па им приписујемо и особине које можда нису имали. Фигуративно се односи и на остале вредности које губимо.

У народном веровању коса се описује као резултат благодети и среће, за разлику од ноктију који су представљени као последица невоља:

Saç sefadan tırnak cefadan uzar.

Дословно: Коса расте од радости и спокојства, а нокти од муке.

Значај косе се види и у пословицама у којима се указује на важне догађаје и њихове последице, приликом давања савета о пожељном понашању. На пример:

Saçın ak mı kara mı, önüne düşünce görürsün.

Дословно: Да ли ти је коса црна или бела, видећеш кад падне пред тебе, у значењу: *Не жури, ускоро ћеш сазнати резултат.*

3. Соматизам *брада* у фразеологизмима и пословицама

У највећем броју култура брада симболизује на првом месту мужевност, мушку снагу, моћ, доминацију, ауторитет и мудрост.

Како истраживачи наводе „у античком периоду се нарочито храбрим и мудрим мушкарцима и женама без браде стављала вештачка. Многа божанства различитих религија приказана су с брадом. Неки народи сматрају браду и симболом изобиља и богатства, а самим тим она симболише и позитивне емоције као што су радост и весеље.” (Ристић 2013:42)

У књижевним народним изворима брада се, као важан епитет мушкости веома често спомиње заједно са брковима као украсом мушког лица, али и са косом. Такав је случај и у српским народним јуначким песмама, где се јасно види симболика браде и бркова: „Један јунак лица ћевојачка, не имаше браде ни бркова, већ му перчин покрива рамена; други јунак смеђе наустице, трећи јунак црне брке веже, а четврти седу браду креше.” (Карацић 1846: 337)

У турској култури брада је такође била симбол мудрости, знања и доброте. Након пријема ислама прихваћена су различита тумачења, али се свакако сматра да је брада израз мушкости и правоверности. У исламској култури се она сматра пожељном јер се приповеда да је пророк Мухамед носио браду. Брада је током турске историје имала различит, мањи или већи значај и различит третман. У неким периодима је била и забрањивана у оквиру кода облачења и униформисања у државној служби, али је сигурно да је у народном веровању одувек представљала симбол искуства, знања и мудрости.

3.1. Соматизам *брада* у фразеологизмима

Као што је био случај код косе, и за браду су карактеристични фразеологизми који означавају старење у виду појаве беле браде. На пример:

Sakalina kar yağmak

Дословно: пасти снег на браду, у значењу: *остарити*

Ak sakaldan yok sakala gelmek

Дословно: од беле браде стићи до стања без браде, у значењу: *веома остарити*

Фразеологизми са лексемом *брада*, сасвим разумљиво, могу означавати мудрост и животно искуство. На пример:

Sakalı değirmende ağartmak

Дословно: обелети браду у млину, у значењу: *преживети све и свашта, стићи животно искуство*. Српски еквивалент овог израза би био: *проћи ситно и решето*.

Sakalım yok ki sözüm dinlensin.

Дословно: Немам браду да би ме слушали. Или другим речима: Немам довољно година да би моја реч имала тежину, односно, сувише сам млад, па ме због тога не узимају за озбиљно. Ово је један од најизразитијих примера веровања у симболику мудрости коју брада носи у народној традицији.

Постоје фразеологизми у којима се бради даје значај који јој се иначе приписује, али се контекст унеколико мења истицањем жеље за остварењем неког циља. Такав пример је фразеологизам:

(Birinin) sakalının altına girmek

Дословно: ући некоме под браду, у значењу: *остварити ушлицај на некога*. Приближни српски еквивалент би могао бити: *увући се некоме под кожу*.

Слично значење има следећи фразеологизам:

Sakalina göre tarak vurmak

Дословно: чешљати према (нечијој) бради, у значењу: *говорити и понашати се онако како саговорнику одговара*. Еквивалент у српском језику је: *ићи некоме низ главу*.

У складу са општеприхваћеном симболиком браде, њен губитак или слабост означава слабљење снаге, моћи и утицаја:

Sakalı ele vermek

Дословно: предати, препустити браду, у значењу: *предајти се, доћи у ситуацију да се неко мора слепо слушајти, положити оружје*.

Sakalı saydırmak

Дословно: допустити некоме да му броји длаке на бради у значењу: *изјубити улед, поштајти предмет исмевања*. Овде се види поштовање према бради коју нико не би требало да додирује и нарушава.

(Birin) sakalına gülmek

Дословно: смејати се нечијој бради, у значењу: *не узимајти (која или чије речи) за озбиљно, подсмевајти се некоме и ономе што говори*.

Има фразеологизама где се брада у негативном контексту повезује са дугим временским периодом, имајући у виду време потребно за њен раст. На пример, кад се говори о неком послу, може се рећи:

(Bir işin) sakalı bitmek

Дословно: пораста брада (неком послу), у значењу: *одуговлачит се, одезати се*.

Брада се, такође у негативном контексту може, заједно са соматизмом *бркови*, срести у фразеологизму:

Sakaldan kesip bıyığa eklemek

Дословно: сећи од браде па додати брковима, што би могло значити: *ујројастити оно што је ваљало у покушају да се исправи нешто грубо*. Осим овог значења, може се срести и нешто блажа варијанта: *снаћи се, штедејти на једном да би се остварило грубо*.

Брада може означавати и само спољну, несуштинску вредност која може преварити. На пример:

Her gördüğü sakallıyı babası sanmak

Дословно: сматрати сваког брадатог човека својим оцем, у значењу: *Буди обазрив, не веруј свакоме!*

Фразеологизмом **kösenin sakalı gibi** који дословно значи: као брада у ћосавог, означава се придев *нејроменљив, неупотребљив*.

Фразеологизам **sakal bırakmak** (*koyuvermek/ salıvermek/ uzatmak*)

дословно значи: *иустийи браду*, што представља облик и значење идентичног фразеологизма у српском језику, када овај соматизам чува своје основно значење.

3.2. Соматизам *брада* у пословицама

Анализирајући пословице у којима се појављује соматизам *брада*, може се закључити да је мало оних са позитивном семантиком. Углавном се о бради говори само као о физичкој манифестацији, понекад се, упркос њеној позитивној симболици, сматра недовољним средством за решавање проблема или се пак врши поређење ради објашњења одређених ситуација. Једна од ретких пословица где се истиче вредност браде је:

Her sakaldan bir tel çekseler köseye sakal olur.

Дословно: Кад би се ишчупала по једна длака са сваке браде, никла би и ћосавом, у значењу: *Ако би свако дао макар и мали допринос, помогло би се особи у невољи, сиромашћу.*

Такође, иако се у следећој пословици посредно указује на позитивне атрибуте браде, опет се њено непоседовање узима у заштиту:

Köseyle alay edenin top sakalı kara gerek.

Дословно: Ко се подсмева ћосавом, треба да има јаку, црну браду. Значење би било: *Да би се могао подсмевати другом, сам мораш бити савршен.*

Поређење са козјом брадом у пословицама говори о томе да брада сама по себи не мора обавезно значити мудрост и памет:

Sakal keçide de var.

Дословно: И коза има браду. У српском, у свом приближном еквиваленту ова пословица може гласити: *Одело не чини човека.*

Слично овој, постоји још једна пословица где се упоређује људска и козја брада, која је интересантна због остварене риме:

Sakalla olaydı kişi, keçiyе danışirlardı her işi.

Дословно: Да се с брадом постаје човек, за сваку ствар би питали козу.

И следећа пословица указује на чињеницу да брада не мора обавезно означавати мудрост:

Akıl olmayınca ne yapsın sakal?

Дословно: Кад нема памети, шта може учинити брада? у значењу: *Није довољно оштриши, ња биши њамешан.*

У пословицама где се заједно појављују соматизми *брада* и *бркови*, обично се говори о тешко решивим ситуацијама:

Aşağıya tükürsen sakal, yukarıya tükürsen büyük.

Дословно: Пљунеш ли надоле, брада, пљунеш ли нагоре, бркови, у значењу: *Ситуација је нерешива, безизлазна.*

Sakal büyü denkle olmayınca berber ne yapsın?

Дословно: Шта може берберин учинити ако брада није у складу с брковима?

Значење ове пословице је двојако. Може се односити на мале приходе и велике расходе када се тешко може управљати расположивим средствима. Такође, може означавати ситуацију у којој ни највећи мајстор не може постићи чуда уколико располаже лошим алатом и материјалом.

Ne sakala minnet ne büyü

Дословно: Не треба дуговати ни бради ни брковима, у значењу: *Треба се снаћи сам, без ичије помоћи, чак ни помоћи најближих.*

Соматизам *брада* се користи и за изражавање пренесених значења. На пример:

Fırsat sakal altından geçer.

Дословно: Прилика се вреба испод браде.

Значење које носи је: *За праву прилику треба погодити право време.*

Yavaş tükürüğün sakala zararı var.

Дословно: Споро пљуцкање нашкодиће бради.

Овде заступљено значење је: *У ситуацијама када треба реаговати брзо, инертан став резултира лошим исходом.*

4. Соматизам бркови у фразеологизмима и пословицама

Иако, историјски гледано, бркови у балканским и источним културама имају велики значај, најчешће се спомињу заједно са брадом, што је чест случај и код фразеологизама и пословица.

Кад је реч о њиховој симболици, Г. Ристић у свом истраживању каже: „Као и брада, и *бркови* су симбол мушке снаге, доминације и ауторитета, моћи. У многим земљама на Истоку бркови и данас симболишу мужевност и зрелост. И у нашој епској поезији сви јунаци су приказани са брковима, вероватно зато што симболизују и достојанство и част.” (Ристић 2013: 45)

У вези с тим, може се навести запажање Ј. Хаџи Васиљевића о значају бркова у врањском крају: „Браду су у Врању носили само старци и то не сви. Бркови су много цењени. Велики бркови су цењени као особити природни мушки украс. Многи су и силом истеривали дуге и дебеле бркове, остављајући од браде, поред бркова, столице. Брката човека називали су мустакела, често, по турском, и палабујуклија. (Хаџи-Васиљевић 1932: 23–24)

И друга истраживања показују да су се у српским крајевима неговали бркови: „Брада а нарочито бркови су пуштани да слободно расту. Био је понос имати велике бркове. И данас се прича како је неки Иван имао лепе и дуге бркове, да их је могао за ухо затурити. Његове потомке данас зову Бркићи.” (Димитријевић 1932: 119)

Што се тиче турске културе, до скоро се сматрало да су бркови неизоставан украс мушког лица. Готово је било немогуће замислити мушкарца без бркова. Њихов значај је толико велики да су они током историје, осим што су важили за најлепши украс мушког лица, изражавали и друштвени статус мушкарца у свим аспектима. Све до краја Првог светског рата Турци никако нису бријали бркове, а различита модна решења и форме интензивно су били у употреби до краја Другог светског рата. Познати турски историчар и писац Решад Екрем Кочу набраја чак 11 назива модела бркова који су били познати до краја наведеног периода. (Коџи 1967: 36–38) Поред назива за врсту и облик бркова у естетском смислу, овој богатој терминологији додају се и имена њихових облика који упућују на политичко опредељење носилаца. Бркови као симбол политичке припадности и опредељења чак и данас су предмет многих расправа, нетрпељивости, па и повремених забрана.

Све ово казује да су бркови како током историје тако и данас најзначајнији симбол на мушком лицу.

4.1. Соматизам *бркови* у фразеологизмима

Соматизам *бркови* у фразеологизмима чува своју семантику и симболику у смислу мушкости, снаге и храбрости:

Bıyğını balta kesmez olmak

Дословно: имати бркове које не може посећи секира, у значењу: *не бојати се никога*.

Израз који показује бркове као украс и исказује лепоту мушког лица:

Bıyık burmak (bükmek)

Дословно: увијати, сукати бркове, што представља идентичан еквивалент у српском.

Као и код браде, и код бркова се указује на време потребно да израсту лепи и неговани бркови:

Bıyığı terlemek

Дословно: знојити се (некоме) бркови, у значењу: *ницају бркови, замомчију се*.

Bıyıkları ele almak

Дословно: узети бркове у руке, додиривати их, у значењу: *замомчију се*.

Још један фразеологизам који има еквивалент у српском је и: **bıyık altından gülmek** у значењу: *смејати се испод брка, пошрајно се смејати*.

Соматизам *бркови* јавља се и у фразеолошком глаголу са значењем *окончајући, одустајући*, у форми **bıyığını silmek**, што дословно значи: обрисати бркове (након или пре обављеног посла).

4.2. Соматизам *бркови* у пословицама

Соматизам *бркови* се у пословицама најчешће појављује у комбинацији са соматизмом *брада*, а веома ретко самостално. Ретке пословице у којима их можемо видети самостално су:

Bıyığın uzunsa borazan çal.

Дословно: Ако су ти бркови дуги, можеш свирати трубу.

Њено значење је: *Да би се неки посао обавио, пошребно је бити сиреман, испуниши пошребне услове*.

Као што се људска брада поредила са козјом, човекови бркови се у истом контексту пореде са маџим:

Kedide de bıyık var.

Дословно: И мачка има бркове, у значењу: *Огело не чини човека*.

Као што се види, ова пословица представља другу варијанту пословице *И коза има браду*.

5. Закључак

Фразеологизми представљају значајан лексички фонд турског језика и изражавају његово богатство, док су пословице усмерене на народну мудрост.

Најпознатији турски лингвисти истичу да се изрази које човек употребљава, у зависности од окружења, искуства и психолошке структуре, могу разликовати од особе до особе, али да у исто време одражавју заједничку карактеристику јединки које говоре истим језиком. (Aksan 1999: 41)

Д. Аксан такође каже да се заједнички или слични изрази и пословице могу срести у различитим језицима и да су они тада резултат сличних искустава, запажања и схватања, најчешће у сличним условима и на суседним географским просторима, тако да се код више народа могу наћи еквивалентни изрази, а посебно пословице. (Aksan 1999: 41) У том смислу, из приказаног корпуса фразеологизама и пословица са соматизмима *коса*, *брада* и *бркови*, могу се уочити неки чији еквиваленти постоје у српском језику.

Поред тога, из наведених примера употребе соматизама у фразеологизмима и пословицама може се видети да се они користе како у свом основном значењу тако и у преносном, симболичком значењу.

У оквиру њихове употребе ми смо извршили семантичку анализу. Имајући у виду специфичности турске граматичке структуре, ову анализу могуће је проширити на граматичку, односно морфолошку анализу. Такође, до интересантних закључака може довести етимолошка анализа, али и истраживање са културолошког, односно фолклористичког аспекта, будући да обе анализиране форме у себи носе фолклорне елементе. Соматизми у турским фразеологизмима и пословицама заузимају значајно место у овом сегменту језика, те стога заслужују пажњу филолошке јавности.

Литература

- Aksan, Doğan. 1999. *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin.
- Димитријевић, Д. 1932. Нешто о коси из кабларских села. *Гласник Етнографског музеја*, том VII, 118–121.
- Ресо А., Stanojčić Ž. 1972. *Enciklopedijski leksikon, mozaik znanja, srpskohrvatski jezik*. Beograd: Interpres.
- Караџић, В. 1846. *Српске народне пјесме*. Књига трећа. Беч: Штампарија Јерменског Манастира.
- Коџу, Р. Е. 1967. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Doğan Kitap.
- Мршевић-Радовић, Д. 2008. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Özkan, F., Şadiyeva, G. 2003. Somatik Deyimler. *Bilig*, Sayı 24, K1ş, 135–157.
- Радуловић, Н. 2008. О стилским особеностима бајке на примеру приказа лепоте, У *Српско усмено стваралаштво*, ур. Љубинковић Н., Самарџија С., 347–358, Београд: Чигоја штампа.
- Ристић, Г. 2013. *Соматизми у немачкој и српској фразеологији (контрасивна исцртаживања)*, докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Tanrıdağı, G. 2008. Uygur Kültüründe Saç Örgüleri ve Anlamları. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 47–53.
- Хаци-Васиљевић, Ј. 1932. Врањска градска ношња ранијих година. *Гласник Етнографског музеја*, том VII, 1932, 6–32.
- Şahin, H. 2009. Kaşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler. *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring, 2020–2036.

Извори:

- Aksoy, Ö. A. 2010. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Hengirmen, M. 1994. *Deyimler Sözlüğü, 1000 Temel Deyim*. Ankara: Engin.
- Коџу, Р. Е. 1967. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Türk Dil Kurumu*. 2005. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A. 2010. *Yeni Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

SOMATISMS HAIR, BEARD AND MUSTACHE IN TURKISH PHRASEOLOGISMS AND PROVERBS

Summary

Turkish language contains abundance of phraseologisms that, like moulded forms that convey a specific sense and a new meaning, together with short, wise sayings and proverbs, significantly contribute to the development of linguistic expression. Both forms are very much present in everyday speech, which further attests to the richness of Turkish linguistic culture and diversity of expression. Somatisms are considered to be an important part of Turkish phraseological fund. Apart from frequent somatisms that refer to human body parts, somatisms such as hair, beard, and mustache (saç, sakal, bıyık) are of high significance as well. In the folk culture, these somatisms symbolize facial ornaments of both women and men. Even though they illustrate the symbol of femininity, masculinity, maturity, and strength, these somatisms are not always used in a positive context in phrases and proverbs, which gives us the opportunity to further study and analyze these expressions both from a traditional aspect of belief and custom as well as from a semantic aspect of metaphorical meanings and messages that illustrate the treasury of national wisdom.

Key words: somatisms, phraseologisms, proverbs, Turkish language